

Așteptând o altă omenire

DE ACELAȘI AUTOR

- Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, Univers, București, 1975
- Introducere în politropia omului și a culturii*, Cartea Românească, București, 1981
- Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983
- Epistolar* (editor), Cartea Românească, București, 1988
- Cearta cu filozofia*, Humanitas, București, 1992
- Apel către lichele*, Humanitas, București, 1992
- Despre limită*, Humanitas, București, 1994
- Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran*, Humanitas, București, 1995
- Declarație de iubire*, Humanitas, București, 2001
- Ușa interzisă*, Humanitas, București, 2002
- Chipuri ale răului în lumea de astăzi* (dialog cu Mario Vargas Llosa), Humanitas, București, 2006
- Despre minciună*, Humanitas, București, 2006
- Despre ură*, Humanitas, București, 2007
- Despre seducție*, Humanitas, București, 2007
- Scrisori către fiul meu*, Humanitas, București, 2008
- Întâlnire cu un necunoscut*, Humanitas, București, 2010
- Întâlnire în jurul unei palme Zen* (coautor Gabriel Cercel), Humanitas, București, 2011
- Estul naivităților noastre. 27 de interviuri (1990–2011)*, Humanitas, București, 2012
- Măștile lui M. I.* (dialog cu Mircea Ivănescu), Humanitas, București, 2012
- 18 cuvinte-cheie ale lui Martin Heidegger*, Humanitas, București, 2012
- Dragul meu turnător*, Humanitas, București, 2013
- Fie-vă milă de noi! și alte texte civile*, Humanitas, București, 2014
- O idee care ne succește mințile* (coautori Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, București, 2014
- Dialoguri de duminică. O introducere în categoriile vieții* (dialoguri cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2015
- Nebunia de a gândi cu mintea ta*, Humanitas, București, 2016
- România. O iubire din care se poate muri*, Humanitas, București, 2017
- Continentele insomniei*, Humanitas, București, 2017

Gabriel
Liiceanu

Așteptând o altă omenire

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Parte din textele care alcătuiesc acest volum au apărut inițial în anii din urmă pe platforma *Contributors*.

Redactor: Iulia Vladimirov
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Radin Print,
prin reprezentantul său exclusiv pentru România,
4 Colours, www.4colours.ro

© HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Liiceanu, Gabriel
Așteptând o altă omenire / Gabriel Liiceanu. –
București: Humanitas, 2018
ISBN 978-973-50-6261-3
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Dacă ar trebui să-l consider pe om
imaginea *definitivă* a lui Dumnezeu,
m-aș îndoii de Dumnezeu.

Konrad Lorenz

Cuvânt înainte
Un îndreptar al bunului muritor

Pornind de la un monoprint al lui Paul Klee din 1920, intitulat *Angelus Novus*, Walter Benjamin vorbește, în eseu *Teze despre filozofia istoriei*, despre „îngerul istoriei”.¹ Benjamin interpretează imaginea lui Klee ca pe un zbor cu spatele înainte. De ce îl numește Benjamin pe acest înger cu zbor invers „îngerul istoriei”? Pentru că, zburând astfel, îngerul are sub ochi întreg palmaresul istoriei. Acolo unde noi vedem o îngrămădire de evenimente, spune Benjamin, el vede ruinele unei unice catastrofe: istoria omenirii. Îngerul ar vrea să se oprească și să se pună stavilă în fața acestei grozăvii pe care o are sub ochi. Dar un vânt pornit din Paradis (însoțind căderea primilor oameni) bate cu atâta putere în aripile lui deschise, încât îl propulsează cu spatele înainte. Acest zbor de-a-ndăratelea este, spune Benjamin, progresul omenirii care, în mersul lui inexorabil, adună și lasă în urmă,

1. Trimiterea la „îngerul istoriei” al lui Benjamin apare și în cartea lui Andrei Pleșu *Despre îngeri* (Humanitas, București, 2003, p. 31). Un înger, spune Pleșu, „care zboară cu spatele, în timp ce fața îi rămâne mereu întoarsă către trecut”.

sub forma unei mase în continuă creștere, *prăpădul istoriei noastre*.

În 1804, Benjamin Constant, întemeietorul liberalismului francez, face o vizită la Veneția. După ce trece pe Puntea Suspinelor, care leagă Palatul Dogilor de închisoarea unde erau executați condamnații, își notează în *Jurnalul intim*: „Devii nerăbdător să traversezi cât mai repede viața, pentru a scăpa de oameni“.

În 1606, când are loc premiera piesei *Macbeth*, lumea aude prima oară aceste cuvinte: „*Life ... is a tale / Told by an idiot, full of sound and fury, / Signifying nothing.*“ („Viața este o poveste spusă de un imbecil, de vuiet și furie plină, dar ne-nsemnând nimic.“)

În 441 î.Hr., se joacă *Antigona* lui Sofocle. Primul cânt al corului (vv. 332–375) începe cu aceste două versuri: „Multe sunt chipurile pe care le ia ceea ce e cumplit (*tò deinón*) pe lume, / dar cea mai cumplită dintre toate făpturile (*tò deinótaton*) e omul“. *Deinótatos* e superlativul de la *deinós*: „cel mai cumplit“, „nimic mai cumplit ca“. Heidegger va analiza versurile acestea și sensul lui *deinótatos* pe linia violenței extreme, pornind de la capacitatea omului de a trece pe neașteptate de la familiar și obișnuit la tot ce e mai neobișnuit pe lume și apt să producă cea mai năprasnică spaimă.¹ Am explicat

1. Martin Heidegger, *Introducere în metafizică*, trad. de Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, Humanitas, București, 2011, pp. 204–226.

în alt context¹ ce înțelegeau grecii prin acest cuvânt, *deinótatos*. Când spuneau că omul este „cel mai cumplit“ dintre toate viețuitoarele de pe pământ, ei aveau în vedere nu doar că omul e capabil să facă răul în genere, ci că e capabil să facă rău altui om *ca și cum el nu ar fi fost tot om*. Răul „cel mai cumplit“ e săvârșit printr-o dublă excomunicare din specia umană: ca să poată agresa, agresorul trebuie să îl considere pe cel agresat ca ne-om, iar cel agresat, la rândul lui, agresat fiind, îl simte ca ne-om pe agresorul său. „Teroarea istoriei“ este cea mai cumplită fiindcă, deși vine *dinăuntru* (e intraspecifică), are înfățișarea a ceva *din afară*. Cel care te torturează, te ucide sau îți pricinuește, sub orice formă, răul are, ca și tine, mâini, picioare și ochi și vorbește o limbă omenească. Numai că el se poartă asemeni unei fiare cumplite, lovește ca cel mai cumplit uragan. Omul ca *deinótatos*, spune Heidegger, este familiarul devenit nefamiliarul suprem. Orice animal rămâne egal cu sine. Omul, în schimb, este „cel mai cumplit“ pentru că e capabil să devină altceva *dinlăuntru* lui *chiar*. El singur se poate metamorfoza cu de la sine putere.

Dar dacă așa stau lucrurile, ce e de făcut cu personajul acesta violent, care provoacă spaimă semenilor săi, de care ai vrea să te desparți și a cărui istorie – un cortegiul de crime și grozăvii de tot soiul – pare lipsită de orice noimă? „Dacă ar depinde de mine, n-aș sta

1. *Despre ură*, Humanitas, București, 2008, pp. 139–140.

nici o clipă pe gânduri să apăs pe butonul care ar face ca omenirea să dispară“, declară într-un interviu Cioran, cel care s-a numit pe sine „scepticul de serviciu al unei lumi în declin“.

Niciodată nihilismul n-a mers atât de departe, niciodată un exemplar al speciei noastre n-a fost, asemeni lui Cioran, atât de dezamăgit de congenerii săi încât să le considere apariția pe lume drept cel mai nefericit eveniment din istoria ființei și să vadă, în dispariția lor, binele suprem. Cum de se vorbește de „o încununare a Creației“, se întrebă Cioran, acolo unde de fapt e vorba de o „pată neagră“ a ei? Nici vorbă de atotputernicie și bunătate din partea Creatorului ei! Și de ce ar fi trebuit jertfit un Fiu pentru a repara ceva ce putea fi făcut bine dintru început? De ce tot acest detur crud și întortocheat numai ca să vezi ceea ce, ca demiurg, trebuia să știi din capul locului: că vârful Creației tale este un eșec și că trebuie revenit asupra proiectului inițial? De fapt, „...ar trebui să refacem lumea din temelii, să ne schimbăm voioși demiurgul, într-un cuvânt să ne lăsăm pe mâna *altui* Creator.“¹

Vorbind astfel, Cioran este un marcionist modern. În secolul II protocreștin, Marcion, fiul episcopului din Sinope, considerat de unii istorici ai religiei creștine drept cea mai importantă personalitate religioasă

1. E.M. Cioran, *Demiurgul cel rău*, trad. de Emanoil Marcu, Humanitas, București, 2011, p. 21.

din perioada cuprinsă între Sfântul Pavel și Sfântul Augustin, tocmai asta spunea: Dumnezeu Vechiului Testament, cel ce a creat o lume a cărei imperfecțiune a culminat cu omul, nu poate fi și Dumnezeu Suprem. Nu există continuitate între Vechiul și Noul Testament. Pentru Marcion, însăși *calitatea mediocră* a operei „creatorului cerului și al pământului“ ar trăda natura sa inferioară. Adevăratul Dumnezeu, neamestecat în crearea lumii și a oamenilor, ar fi numai cel din Noul Testament, cel care a împlinit, prin Isus, mântuirea omului. Deși nu erau „copiii lui“, El s-a aplecat asupra oamenilor, plin de iubire și milostivire, pentru a-i mântui de viciile creației ratate. Conferindu-i o demnitate evanghelică fundamentală, Marcion ridică termenul *agápe* la un rang pe care nu-l avusese până atunci. Spre deosebire de *éros*, iubirea ce tânjește și așteaptă o replică pe măsură, *agápe* este iubirea în desăvârșita ei gratuitate, iubirea care se dăruiește fără să aștepte nimic în schimb. De-abia această iubire, născută din infinită compasiune și dezinteresată, este miracolul pe care-l pune în scenă Noul Testament. Prin Isus, Fiul său, Dumnezeu Suprem ia în grijă „mizerabilele“ creaturi ale demiurgului inferior. Așa stând lucrurile, marcioniții credeau că Evanghelia n-are cum să fie, prin noutatea mesajului ei de iubire, continuarea Vechiului Testament. Dimpotrivă, ea ar fi *antiteza* lui, opunând un „Dumnezeu milostiv“ unui Dumnezeu al Legii, rece, sever, răzbunător și lipsit de iubire.

Am fi, așadar, un rebut. Nu numai că am distrus viețuitoarele ce ne fuseseră „date în grijă“, nu numai că suntem pe cale de a distruge și planeta pe care am apărut, dar ne distrugem și pe noi înșine. Unii pe alții. Suntem „cumpliți“. La calitatea failibilă a produsului creat (supus bolii, suferinței și morții), se adaugă tot ce omul „își face cu mâna lui“, punându-și rațiunea și libertatea în slujba răului. Nu este oare istoria speciei umane o lungă poveste a vătămării seamănelui de către seamă? E imposibil de făcut o clasificare a crimelor după *gradul lor de oroare* sau după „calitatea“ lor. Iată o listă care nu permite ierarhii: arderea pe rug a „ereticilor“, tragerea în țeapă, crucificarea, scoaterea ochilor, tăierea limbii, smulgerea inimii din piept pe viu (aztecii, execuții publice în China în vremea lui Mao), moartea prin înfometare planificată (șase milioane de victime), pusă în operă de Stalin în Ucraina în 1932 (la capătul câtorva luni, în sate izolate și aflate sub pază din Ucraina, copiii și părinții au ajuns să se mănânce între ei), „crima high-tech“, cum o numește Imre Tóth, industrializată, prin gazare și imolare de tip nazist, executarea, în cote dublate printr-un angajament solemn al lui Hrușciov, a „dușmanilor poporului“ ce trebuiau uciși lunar (de la 9.000 la 18.000) – noaptea circulau pe străzile Moscovei camioane cu prelată, de sub care ieșeau, tresărind la hopuri, brațe și picioare de cadavre –, împușcarea altor „dușmani ai poporului“ în vremea lui

Mao, în curțile școlilor, cu toți elevii de față – în aceeași epocă, ofițerul unei închisori, după ce ucide un deținut politic, îi mănâncă creierul la masa de prânz –, piramidele de capete din Cambodgia lui Pol Pot, așezarea capului alături de trup după decapitare, în execuțiile Statului Islamic... Cum se poate trăi cu gândul că artizanii acestor orori sunt „semenii“ tăi? Se poate „defila“ cu aceste *rebuturi* apărute pe lume indiferent cum, fie ca rezultat al unui proiect divin, fie ca unul al selecției naturale?

Ar trebui atunci omul șters de pe harta lumii, cum credea Cioran? Dar cine s-o facă? Ar fi oare imaginabil un moment de căință planetară, în care omenirea, rușinată de propriile fapte, și-ar decide sinuciderea? Sau omul poate fi încă ameliorat, reformat, „revoluționat“? „Să-i mai dăm o șansă“, ar putea spune un înger îngăduitor. Dar nu i s-a dat? S-a încercat salvarea omului de sine însuși pe calea unor reforme moral-religioase. Sau prin travaliul educativ al elitelor culturale ale lumii, prin „iluminare“, așadar. Prin marele construct politic al democrației. Sau prin utopiile comuniste. Acum se așteaptă minuni de la „revoluția științifică“: în laboratoarele ingineriei genetice, ale medicinei viitorului și ale inteligenței artificiale se va crea, se spune, o altă omenire.

Toate aceste demersuri suferă însă de păcatul unei *unice soluții*. Cele de până acum s-au încheiat cu alte rezultate decât cele scontate. Nici unul nu s-a putut

„globaliza“. Nici unul nu a putut, și nu va putea pesemne vreodată, să îmbrățișeze *toată* omenirea. Reformele moral-religioase au degenerat în fanatism și în războaie, iar sacrificiul Marelui Mântuitor, făcut să cutremure și să schimbe din temelii ființa umană, pare să-și fi ratat ținta. Ștacheta a fost pusă prea sus. Câtă stăpânire de sine se poate pretinde de la o ființă scaldată în instincte și afecte? Idealul umanist al unei omeniri integral educate s-a dovedit și el utopic. Pot fi „cultivate“ câteva miliarde de oameni înghesuți pe planetă? Pot fi convinse că, fără Marile Cărți, fără să asimileze tot ce le-au lăsat mai bun predecesorii lor, vor fi mai sărace? Cât despre democrație, despre care s-a spus că poate devia către dictatura poporului, dar că rămâne, până la urmă, cel mai puțin rău dintre toate sistemele politice experimentate în istorie, ea a fost, în mai multe din cazurile în care s-a încercat exportarea ei, o grefă respinsă de ansamblurile sociale deja constituite. Ce să mai vorbim de comunismele lumii, care au început și au sfârșit, toate, în crimă? Ar mai rămâne „Revoluția Științifică“, ale cărei perspective miraculoase ni le flutură pe sub ochi, în *bestseller*-urile sale, Yuval Noah Harari. La adăpostul celor mai grozave minuni ale tehnicii viitorului, tot ce va reuși pesemne această „revoluție“ va fi să creeze cea mai cumplită dintre lumi. Să ne imaginăm o omenire în care omul, produsul ultim al selecției naturale, va lua în primire postul Creatorului. Va dispărea

democrația morții, de vreme ce unii vor fi capabili să-și plătească costurile nemuririi prin tratamente din ce în ce mai sofisticate, devenind „zei pământeni“, iar ceilalți (majoritatea) vor rămâne muritori aflați fatalmente la dispoziția noilor zei. Cum ar arăta o omenire condusă de dictatori nemuritori?

De ce încercările de îmbunătățire a speciei nu au dat roadele așteptate? Ce anume *din noi* a împiedicat acest lucru? Pe de o parte ne confruntăm mereu cu triada instinctelor noastre: frica, foamea și sexul. În fața lor, cel mai adesea, elanul moral amuțește. Pe de altă parte, natura n-a fost la fel de generoasă cu toți: ne izbim de dozarea în proporții imprevizibile ale componentelor noastre caracteriale. Nu suntem „aur pur“, nu suntem un aluat făcut din simțul dreptății, admirație, îngăduință, fidelitate, căință, bună-tate, devotament, milă, altruism, generozitate, empatie, nepărtinire. Suntem rapsodic așa. Cel mai adesea suntem amestecați. Așa cum putem fi de-a dreptul hidoși. Suntem egoiști, trufași, invidioși, nedrepti, doritori de a înjosi, ipocriți, cruzi, indiferenți, lacomi, lași, calculați, mincinoși, hapsâni, plini de ură, trădători, duplicitari, intriganți, agresivi și câte și mai câte. Ne facem unii altora viața un iad.

Dar, până la urmă, la cine să ne uităm când judecăm specia umană? De ce nu ne-am întoarce privirea mai degrabă spre cei care, prin existența lor, au justificat-o? La „oamenii buni și drepti“, mai întâi, la cei

ce fac ca lumea „să țină“. Apoi la geniile care au făcut posibilă convergența noastră către splendoare. Care au creat magia muzicii sau complicitatea omenirii înăuntrul marilor ei mituri. Care au ridicat edificiile speranței. Care au trasat cadrele și formele ideale ale conviețuirii. Care, prin descoperiri și invenții, ne-au protejat viețile și ni le-au făcut mai ușoare. Cum i-am putea trece cu vederea, când facem inventarul omenirii, pe toți aceștia?

Cine, până la urmă, trage mai greu la cântarul omenirii? Suntem oare două specii despărțite de prăpastia pe care au săpat-o între noi nemaipomenitele cruzimi (Petru Creția – „cruzimea rece, de care urlă veacul“) și pe care nici o minune a lumii și nici un sacrificiu simbolic nu au putut-o umple? Și nici contracara:

„Îmi exprim convingerea că, în sfera umanului, *nu există nimic, dar absolut nimic mai rău decât cruzimea*, însă că nu avem nici un temei teoretic sau empiric să afirmăm că, fie și la capătul experienței umane, oamenii vor înceta să tortureze, să înfricoșeze și să umilească oameni.“¹

E adevărat, frumusețea nu poate *salva* lumea, pentru simplul motiv că ea nu e unica măsură a lumii acesteia. Câtă vreme există prostia, fanatismul și cruzimea cu cortegiul ei de crime și torturi, toate isprăvile

1. Petru Creția, *Luminile și umbrele sufletului*, Humanitas, București, 2011, p. 154.

mărețe trecute în contul omenirii de-a lungul istoriei nu vor justifica „o judecată voioasă despre om“. Dar trebuie, pentru asta, să credem că sublimul lumii pălește în fața cruzimii și abjecției ei? Admițând că omenirea este asemeni acelor cetăți stricate din Vechiul Testament, că în ea „păcatul strigă până la cer“, vor exista poate întotdeauna suficienți oameni drepecți care vor face ca lumea „să țină“.

Cartea aceasta nu-și propune să spună nici cum va arăta schimbarea la față a omenirii, nici dacă ea se va produce vreodată. Altfel spus, nu știu dacă avem ce aștepta. Titlul cărții trădează doar îngrijorarea legată de actuala noastră configurație: ar fi de dorit să fim mai reușiți decât suntem. Spectacolul lumii n-a fost niciodată unul preponderent îmbucurător. Mă îndoiesc, totuși, că ar exista vreodată o unică soluție de salvare pentru toată omenirea. Nu știu dacă, așa cum spera Konrad Lorenz, suntem doar *o verigă* de trecere la „omul cu adevărat uman“ sau, dimpotrivă, vom rămâne, în alcătuirea noastră interioară (și indiferent de viitoarele „revoluții științifice“), așa cum arătam în prezent.

Așteptând sau nu ceva mai bun decât noi, ar fi bine deocamdată să încercăm să deslușim cât de cât parametrii în care ne aflăm când vorbim, astăzi, de „condiția umană“. Deocamdată, vorbim despre omul timpului nostru. Și despre cum putem deveni „buni muritori“ *grație unui efort de înțelegere a condiției*

noastre actuale. Acesta e efortul pe care îl veți întâlni în paginile următoare. Căci este o datorie de *onoare*, dacă tot am fost dotați cu rațiune, să încercăm să înțelegem ce trăim, după cum e o dezonoare a speciei să fi primit rațiune și să murim fără să fi încercat.

Capcana vieții

*Despre noi, oamenii,
așa cum suntem deocamdată*

Prin anii '50, i-am mai prins în București pe mese-riașii care străbăteau străzile strigând „pun coadă la topor, pun coadă la topor!”. Aveau în spate o desagă din care ieșeau, frumos lustruite, câteva bâte strunjite, mai groase la un capăt, mai subțiri la celălalt, și unelte necesare pentru înfăptuirea „transplantului”. Cum încălzitul se făcea cu lemne și cărbuni, toporul nu putea lipsi din nici o gospodărie. Și, evident, după o vreme, nu lama de fier a toporului se strica, ci coada lui. Lama de fier era nemuritoare, în timp ce coada era failibilă.

Noica numise cândva medicina o variantă a lui „pun coadă la topor”: se strica o coadă, puneai alta. Îi tachina pe medici spunându-le că repară mereu sau că pun, cu fiecare organ asupra căruia intervin sau cu fiecare transplant, „coadă la topor”. Vorbind așa, Noica avea intuiția unui moment viitor în care omul, grație

Cuprins

Cuvânt înainte

Un îndreptar al bunului muritor	7
Capcana vieții	19
„Ca să nu mor bou“	39
Mirosul șobolanilor	55
Între „oala cu carne“ și traversarea deșertului	69
Pâinea vieții	76
Ce înseamnă „frumusețea va salva lumea“?	88
<i>God is dead, long live God</i>	97
Față în față cu răul făcut	III
„Balamucul erotic“. Dezordinea intimului	128
Sicofanții. Abjecția în spațiul public	161
Mercenarii conștiinței	202
Valiza lui N. Steinhardt	220